Kenyeres Zoltán

A NAT-regény története

Herczeg Ferenc: Az élet kapuja

Dokumentum esszé

1916 decemberében, néhány nappal IV. Károly megkoronázása előtt egy fekete ruhás, idős úr állította meg Herczeg Ferencet a Ház folyosóján. Tisza Istvánt kereste, s mindjárt el is mondta, mi járatban. Egy felvidéki mágnáscsalád grófi sarja hercegi cím fejében fel akarja ajánlani a kormánynak Mátyás király trónkárpitját. A kincset érő kárpit úgy került a család birtokába, hogy Mátyás a halála előtt odaajándékozta Bakócz Tamásnak, aki a család egyik őse. Herczeg a hírrel azon mód felkereste Takáts Sándort, a Parlament főlevéltárosát, rengeteget publikáló tudós történészt, aki nem kételkedett a trónkárpit létezésében, abban sem, hogy a nevezett felvidéki családnak valóban oldalági őse lehetett Bakócz Tamás. Arra azonban már kétkedve csóválta fejét, hogy a kárpit ajándék formájában került volna a híres esztergomi érsek kezéhez, inkább, finoman szólva, amolyan „hadizsákmány" lehetett. Aztán elmesélt néhány hasonló történetet a nem éppen szentéletű püspök életéből. A jelenetet Herczeg a *Hűvösvölgy* című önéletrajzi könyvében írta meg minden kommentár nélkül. Filológiai bizonyíték nincsen rá, de a filológus képzelete talán nem jogtalanul teszi fel, hogy ez a beszélgetés fordíthatta Herczeg Ferenc érdeklődését Bakócz Tamás felé, és indította el, hogy egyszer regényt írjon róla.

Ha regény nem is kerekedett belőle, de egy hosszabb elbeszélés, kisregénynek nevezhető mű igen: *Az élet kapuja.* Először az Új Idők adta közre tizenhárom folytatásban 1919. január 5. és március 30. között. Egyelőre nem tudjuk pontosan, mikor készült a kézirat 1916 után, de tekintve, hogy Herczeg rutinosan, gyorsan dolgozott, valószínűleg 1918 késő őszén–telén kezdhette el írni, a katonai összeomlás után és az őszirózsás forradalom idején, mire pedig befejező részét kezükbe vehették az olvasók, kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az Új Idők képes hetilap volt, képeket, rajzokat, reprodukciókat tördeltek be a szövegek közé, ha kellett a kellős közepükbe, a főszerkesztő írásművének befejező része is így járt, két aktuális riportképpel díszítették. Az egyiken Garbai Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács elnöke nézett szembe az olvasóval, a másikon pedig szocialista diákok vonultak nagy tömegben a közoktatási népbiztosság elé. Aki kinyitotta a lapot, óhatatlan beleolvasta a történetbe a két újságfényképet, mintha jelentéssel hozzá tartoznának a szöveghez. Mintha

odatartoznának az utolsó szavak mellé, amikor a jövő reménye, vagy sötét talányaként Bakócz Tamás kiejti száján Dózsa György nevét.

A történet avval a jelenettel ér véget, hogy a magyar érsek alul marad a pápaválasztáson, megalázva, de nem megtörve kíséretével hazaindul Rómából, s ahogy kiérnek a campagnai síkra, ahonnan a távolból még odalátszik a Szent Péter bazilika épülő kupolája, Bakócz konok elhatározással arra gondol, hogy otthon mégis, mindennek ellenére összetoboroz egy keresztes hadjáratot, kötelessége, a pápa is evvel bízta meg. Arra gondol, ha Európa nem segít, majd segítenek a magyar parasztok, a köznemességre nem számíthat, az arisztokráciára még úgy se, jöjjön tehát a föld népe. Kockázatos, szinte istenkísértés ilyesmit tervezni, mert lehet belőle mindent fölemésztő lázadás, de hátha. Hátha sikerül. Dózsa nevével ért véget a regény, ezt olvashatta a hetilap több ezer olvasója 1919. március 30-án. Ugyanazon a napon, amikor Kun Béla táviratban értesítette a román, csehszlovák és jugoszláv kormányt, hogy a Tanácsköztársaság elvben elfogadja területi igényeiket, és ugyanazon a napon, amikor ennek ellenére elkezdődött a fővárosban és környékén a Vörös hadsereg toborzása.

*

Fordított happy end, a történet vereséges gyászmenettel ér véget, és fényes, parádés ünnepséggel kezdődik.

1512. január 26-án vagyunk Rómában. „Kanyargó utcasikátoron nyurga bérházak ágaskodnak, agyonfoltozott, vakmerően egymás fölé tapasztott emeletekkel, érthetetlen ablaknyílásokkal, fecskefészek erkélyekkel, melyeket tarka száradó rongyokkal lobogóztak föl. A földszinten füstös barlangok feketéllnek; a házak úgy zsonganak a sok embertől, mint a vadméhfészek. (…) Azután váratlanul egy nemes és előkelő vonalú kis palota bukkan elő, nyitott loggiáival, arany alapon égő színű falfestményeivel. Ilyen házakat építenek mostanában az ifjú mesterek, akik megmámorosodtak az antik művészettől.” A palota most Fiamettáé, Fiametta Róma legbájosabb és legműveltebb kurtizánja.

A via Latán, a későbbi Corso d’Italián zsibong a tömeg, egy keleti nagyúr díszes bevonulását várják, Strigonio kardinális, a konstaninápolyi pátriárka érkezik őszentségéhez, II. Gyula pápához. Fiamettának három vendége van, ők a palota loggiájáról nézik az eseményeket. Az egyikük Agostino Chigi, a kor legnagyobb bankárja, a másik, Bernardo Cardulo, aki pápai legátuskén már hosszabb időt töltött Magyarországon, a harmadik pedig egy Hannibal Vico nevű csinos ifjú. Tanakodnak. Vajon miféle ember a közelgő pátriárka, talán török, vagy görög? Nem, még különösebb

náció: magyar. Bakócz Tamásnak hívják, a konstantinápolyi pátriárka pedig csak egyházi cím, igaz, a pápa után a második legnagyobb méltóság, de el se kell menni érte Konstantinápolyba. Egyébként esztergomi érsek, Strigonium, azt jelenti Esztergom. Azért jön, mert hírül vette, hogy őszentsége gyengélkedik, s ha bekövetkezik, ami várható, jó eséllyel pályázhat a helyére. Egy barbár? Az nem lenne jó. Igaz, volt egy királyuk, Corvin Mátyásnak hívták, az nem volt barbár, nagy könyvtár vette körül, és támogatta a művészeteket. Na, persze egy ember kevés ahhoz, hogy egy nép kiemelkedjék a barbárságból, ahhoz a polgárok együttes erőfeszítésére van szükség, és éppen ez az, ami hiányzik a magyarokból. Pedig most halálos veszedelem fenyegeti őket, hamarosan élet-halál harcot kell vívniuk a törökökkel, s ez országuk züllött állapota miatt minden bizonnyal vereségükkel fog végződni. Hacsak. Hacsak nem sikerül felállítani egy európai ligát, mely keresztes haderővel megmenti Magyarországot. Éppen ez a főtisztelendő Bakócz célja, ha ő ülne Szent Péter székén, ő megszervezné ezt a ligát. És megmentené a hazáját. Azt lehetne mondani – mondja Cardulo –, a magyarok ma az Élet Kapujában ülnek. A kapun túl van az ő nemzeti jövőjük, a kapun innen a pogány rabság, a nyomorúság és pusztulás. Ezt a kaput pedig – teszi hozzá – csak Szent Péter kulcsaival lehet megnyitni. Ezért fog Bakócz Tamás mindent elkövetni, hogy kezébe kapja a szent kulcsokat.

A Palazzo Sciarra loggiáján folyó trialogus közben – amikor szabatos kijelentő mondatokba fogalmazva megtudjuk az elkövetkező történet címének jelentését, a mese értelmét, célját, eszmei mondanivalóját, és röviden világos eligazítást kapunk, mire figyeljünk, – mind eközben hosszú sorokban elvonul a loggia alatt a magyar érsek és szemkápráztató, díszes kísérete.

„ A menetet három, talpig ezüsttel vértezett zászlótartó nyitotta meg, címeres csótárú paripáikon, a magyar királyság, az esztergomi érsekség és a konstantinápolyi pátriárkátus selyemlobogóival.

A zászlósok után negyven megrakott öszvért tereltek, a pátriárka címerével ékes, egyformán fehér-sárga csíkos takarók alatt. (A Bakócz-címer kocsikerékből kinövő szarvast ábrázol; a kerék kevélyen alázatos emlékeztető a pátriárka bognár apjára.)

– Hozzák az aranyat! – susogta ájtatosan a nép.

Az öszvérek után, címeres bíbortakarók alatt, ötven vezetéklovat hoztak. Ilyen könnyű, tüzes, acélinú állatokat talán Nagy Lajos király ideje óta sem láttak Itáliában.

Azután kétszáz huszár lovagolt, piros-fehér kis lobogóval a kopjahegyén. A mellükön olyan gazdag volt az ezüstsujtás, hogy nem

lehetett látni a posztó színét, a süvegről hátra kunkorodó strucctoll pedig lapockájukat verdeste. A magyarok köntöse Mátyás király ideje óta nem különbözött sokat az olaszokétól, a magyar süvegről azonban azt mondták a rómaiak, hogy a formája bizzarro.

A huszárok nyomában harminc aranyruhás, hermelinnel prémezett magyar úr vonult egy csapatban, a pátriárka rokonai és főrangú barátai. Voltak köztük piros képű öregek, kiknek fehér szakálla a mellükre omlott, és voltak villogó szemű ifjak. A rómaiak közt híre ment, hogy ezek mind fejedelmi személyek…"

A szemet gyönyörködtető érseki kíséretben ott lovagol Vértesi Tamás, Bakócz unokaöccse, keresztfia, s az ő megjelenésével elkezdődik a tulajdonképpeni elbeszélés. Bakócz nemcsak személyes varázsával és érveivel kívánja meggyőzni az elkövetkező pápaválasztás fő-fő személyiségeit, hanem kész valóságos vagyont áldozni kitűzött célja érdekében. Minden ember megvásárolható, mondja, és tudja, nem szép dolog a megvesztegetés, ám ő szent ügyet szolgál, a hazája ügyét. Bevonja terveibe a keresztfiát, nézzen körül, ismerkedjen, segítsen összeállítani egy listát a számba vehető személyekről. Tamás teljesíti a kérést, de közben (sőt, mindjárt az elején) szerelmes lesz: beleszeret Fiamettába, a szép kurtizánba. „Mint egy tüzes, arany hullócsillag, úgy esett bele a lelkébe. Lobogó lánggal égett, és ő boldog lett volna,ha megsemmisülhetne ebben az érzésben." A vonzalom szerencsére kölcsönös, Fiametta is hasonlót érez, szinte első látásra beleszeret a magyar ifjúba. Tamás egyszer, útközben furcsa, misztikus jelenést lát, kiderül, Fiametta is ugyanakkor ugyanazt a jelenést látta. (Mint majd Enyedi Ildikó filmjében, ahol ketten egyszerre ugyanazt az álmot álmodják. Jung ezt a jelenséget nevezte szinkronicitásnak.) Tamás bevonja Fiamettát a Bakócztól kapott titkos megbízatás munkálataiba, a leány örömmel segédkezik, éjnek évadján, pislákoló gyertyafény mellett készítenek jegyzéket a Bakócz-párti és Bakóczellenes főméltóságokról. Szerelmük szép, szűzi szerelem, az Új Időket a legszigorúbb erkölcsű apukáknak sem kellett elzárniuk serdülő leánykáik elől. Fiametta az egyik ilyen éjszakán ráteszi a kezét Tamáséra, de ennél több testi érintkezés nem történik köztük. Sőt, később, amikor Fiametta már valósággal felkínálja magát Tamásnak, Tamás nem él (vissza?) az alkalommal, ami nem fordulhatna elő a mai prózairodalomban De itt szükség van rá, mert ez vezet Bakócz küldetésének kudarcához. Ugyanis Tamás tartózkodó magatartása mélyen megsérti Fiametta női hiúságát, elpártol a Bakócz-ügytől, és elárulja őket. Nem lesz az esztergomi érsekből római pápa, és összedől a nemzetközi keresztes hadjárat terve is. Legalábbis Tamás ekképp hibáztatja magát a történtek után, és valósággal belebetegszik az önvádba:

Bakócz nem győzi vigasztalni, Fiametta kezdettől a Medici párt kezére játszott, mai szóval élve, beépítették hozzájuk. Amikor aztán Róma ujjongva ünnepli, hogy mégiscsak olasz pápa ül Szent Péter trónján, akkor Fiametta megpróbálja bűnbánóan kiengesztelni Tamást, meglátogatja a betegágyánál, de hiába.

A kisregény legérdekesebb és íróilag is legjobban megírt részei azok, amikor a mese fővonalának hátteréről van szó, Rómáról és a reneszánszról, amikor elszakadunk a hazafias küldetés megjelenítésétől, és Herczeg Ferenc kedvére bolyonghat az akkori Európa egyik szellemi középpontjában. Fiametta szobájában egy Fra Angelico Madonna ékesíti a falat, a Chigi-palota kertjében ott áll Anadyomené, a híres antik Venusszobor (amiről jó lenne, ha a mai olvasónak eszébe jutna Weöres Sándor verse), az utcán szembejön Tamással Raffaello, a Sixtus-kápolnába belépve nyakon önti egy vödör meszes vízzel a mennyezet freskóit festő Michelangelo, egy fogadáson megismerkedik Leonardóval, találkozik Pasquinóval, aki örököse annak a korábban élt Pasquinónak, akinek gúnyverseiről elnevezték a paszkvillusok műfaját. A bankár Chigi vendégei között ott látja Jacopo Sansovinót, és Donato Bramantét, akik reneszánsz palotákkal építették tele Firenzét és Rómát, amott egy beszélgető csoport a nyurga Machiavellit veszi körül, érkezik Pietro Bembo, akinek olyasmi szerepe volt az olasz irodalmi nyelv kialakításában, mint nálunk egy évszázaddal később Pázmány Péternek. A vendégek sűrűjében meghallgathatja a vitát, mely Giovanni Medici kardinális (aki majd legyőzi Bakóczot és X. Leo néven ő lesz az új pápa) és Leonardo között folyik arról, mi tökéletesebb, a művészet vagy a természet.

„– Bocsásson meg főtisztelendőséged, de én úgy találom, mi jóval többet beszélünk az emberi ügyesség ilyenféle próbálkozásairól, mint amennyit a tárgy megérdemel. A művészet nem egyéb, mint egyik szomorú részlete a meddő küzdelemnek, melyet az ember a múlandóság gondolata ellen folytat. A küzdelem azért meddő, mert emberi ügyesség csak holt lelkeket tud teremteni, múmizált életet, amelyben egy pillanat élnivágyása kővé vagy festékréteggé dermedt. Az úgynevezett műremekek a világhoz idegen és magukban elszigetelt lárvák, semmi közük az isteni lélekhez, mely a teremtést betölti.

A vendégek csodálkozással néztek össze. A kardinális úr arca pipacsvörös lett.

– Mit értesz te isteni lélek alatt? – kérdezte összeráncolt homlokkal.

– Az életet, mely a természet nagy véredényrendszerében dobog. Az élet pedig nem más, mint mozgás. Az erő, amely a béna koldus mankóját mozgatja, édes testvére annak az erőnek, mely a felhőket vitorláztatja és

az óceán áramlásait szabályozza. És a szikra, amely Fiametta szemében csillan, gyermeke a szivárványnak és unokája a karácsonyi csillagnak, mely a Megváltó születését hirdette.

– Amennyire meg tudom érteni, te azt akarod mondani, hogy a természet alkotásai tökéletesebbek, mint a művészetei? Ezt a bizarr tételt azonban sohasem fogod bebizonyítani, hiszen az összes régi írók megegyeznek abban, hogy a természet teli van fogyatékosságokkal, és a tökéletes szépség fogalmával csakis a művészet ajándékozta meg az emberiséget.

Lionardo mester nem válaszolt, és ezzel azt a benyomást tette, hogy nem tudja végigküzdeni a harcot, amelyet könnyelműen kezdett. Főtisztelendő Giovanni úr azonban még teljesebbé akarta tenni a maga győzelmét és így szólt:

– Kérdezek tőled valamit, Lionardo. Hiszen ismered a Pantheon kupoláját. Mondd meg nekem, ismersz egyet is a természet alkotásai közül, amely annyira tökéletes volna?

– Ismerek sokat – szólt Lionardo csendesen.

– Mondj csak egyet!

– Nézze meg főtisztelendőséged a koldust, aki az ön Madama-palotájának kapuja előtt ül, az ő koponyacsontja művészileg szebb és tökéletesebb építmény, mint a Pantheon. Ahhoz képest minden templomkupola csak gyerekes próbálkozás, nyers kontármunka. És ezért az istenség gondolatának legméltóbb temploma az emberi koponya marad."

Az ilyen és ehhez hasonló epizódok a legérdekesebb és legjobb lapjai a kisregénynek, persze ezek sem különülnek el önálló történetekként, nem fabularizálódnak, hanem mihelyt lehet, hamar visszacsatlakoznak a fő mondanivalóhoz: az idézett sorok pl. avval a megjegyzéssel, hogy a törökök éppen a magyarok koponyacsontjait készülnek betörni. Mert az előtérben végig Bakócz terve és szereplése áll, anélkül, hogy a diegézisben, az elmesélésben ő szerepelne legtöbbet. A történet 1512 januárjától 1513 tavaszáig tart, mégpedig olyan nagyfokú történeti hűséggel, hogy az már a narratív fikcionalitás kárára megy. A diegetikus részeket keresztülkasul átszövő dialógusok – tegyem hozzá: nagyon jól megírt dialógusok – történelmi dokumentumokat mondanak fel. A szerencsétlenül végződő szerelmi szálat eljátszó Vértesi Tamás és Fiametta kivételével minden szereplő valóságos történelmi alak. Világhírességek, érettségi tételek, hozzátartoznak az általános műveltséghez. Herczegnek nem sokat kellett bajlódnia az un. jellemábrázolással, elég volt leírni Raffaello nevét (ő nem így írta), máris kilépett a művészettörténeti albumokból az olvasó szeme elé: a történet az iskolázott középosztály számára íródott, nekik nem kellett elmagyarázni, kik a Mediciek. Elég volt jelzésszerűen érzékeltetni

a kor hangulatát, légkörét, levegőjét, s ezt az írói feladatot, mint néhány más regényében is, Herczeg remekül ellátta. Szinte ott vagyunk a 16. századi Róma utcáin, ott vagyunk a Villa Chigi kertjében, ott állunk a Porta del Popolónál.

Herczegnek ez az atmoszférateremtő képessége vezet oda, hogy az egyszerre díszletes és egyszerre valóságos háttér, akaratlanul is az egész szövegvalóság előterévé változik át. Szegény Tamás figurája, aki büszke magyar ifjú és mafla a szerelemben, nincs igazán megírva, Fiametta pedig, a hűségesnek áruló és árulónak hűséges kokott, ugyancsak papírmasé figura marad. Egy több száz oldalas regényben – Herczeg nem írt ilyeneket – ki lehetett volna dolgozni alakjukat, de egy ilyen, még kisregénynek is rövid terjedelemben (az internetről letöltött példányom mindössze 59 oldal) ezt akarva sem lehetett volna megtenni, s Herczeg, láthatólag, nem is akarta. Csak futtában, sietve felvázolt egy képet, amelyben, úgy gondolta, magára ismerhet a saját kora, magyarázatot kaphat, talán még vigaszt is nyerhet, vagy éppen a megmagyarázhatatlan fátum csapását láthatja benne. „Egy ismeretlen hatalom irgalmatlan következetességgel készíti elő Magyarország romlását – magyarázza Bakócz a bűnbánó Tamásnak – Mi mindnyájan, eszközök vagyunk az ő kezében. Te is az voltál (…) Ez nem a te bűnöd, hanem egy egész országé".

A felmentés és elmarasztalás (Tamás felmentése és a viszálykodó, lezüllött ország elmarasztalása) egyetlen lélegzettel kimondott történelembírói ítélete azoknak a hónapoknak szólt, amikor a kisregény vázlatosan rohanó meséjét készítette. A világháború és az összeomlás zűrzavara, aztán a kaotikus forradalmak megtapasztalása vezette a mesélés (hibátlanul, gördülékenyen megfogalmazott) mondatait. Áthárítás vagy szembenézés? Ez utóbbi talán példát adhatott volna a későbbi évtizedeknek is, de éppen csak megpendült a sorok között, s csak ebben az egyetlen mondatban lett belőle határozott kijelentés. A szöveg hangsúlyában a hárítás lett erősebb. Sőt még kapott egy azóta is gyakran vádként elhangzó érvet, még kibővült egy váddá emelt panasszal, miszerint a nagyvilág nem érez együtt velünk, a hatalmak kihasználtak és cserbenhagytak bennünket. Cardulo kardinális el is magyarázza Európa magatartását: „Kétségtelen, – jegyezi meg –, kétségtelen, hogy Magyarország el fog pusztulni az egyenlőtlen harcban. Ez igen sajnálatos. De részvéttel nem lehet a világot kormányozni. És ne feledjük, hogy az antik Róma sem tudta volna teljesíteni világtörténelmi küldetését, ha részvétet érez az útjában álló kis barbárnépek iránt." Amikor 1919 tavaszán az Új Idők hasábjain megjelent a kisregény, még nem készült el a területvesztő békeszerződés végleges szövege, de a közhangulatban jelen volt már a vereségélmény, benne

volt a félelem és csalódás érzése. Benne volt az, hogy egyedül vagyunk, és benne volt Bakócz mondata is, hogy ebben az állapotban tulajdonképpen már magunkra sem számíthatunk.

Herczeg 1919-ben egy megelevenített történelmi képlettel írta le, ami körülötte történt, 1512–13-ba helyezte át az országvesztés kudarcát és fájdalmát – tíz évvel később, 1929-ben aztán visszatért a kisregény születésének jelenéhez, és megírta 1918–19-et. Ez az *Északi fény* című regénye, ez szól, hogy úgy mondjam, egyenes adásban a háborúvesztésről, az őszirózsás forradalomról, a kommünről és a fehér- terrorról. Ennek előterében is költött alakok próbálnak mozogni a néven nevezett történelmi személyiségek között, s ők sem kelnek igazán életre, őket is hamar elfelejtjük, akárcsak Vitéz Tamást és Fiamettát. Ismerjük Herczeg Ferenc életrajzát, három kötetben ő maga is megírta, tudjuk, hogy Horthy Miklós belső köréhez tartozott, ha lehet ilyen legmagasabb méltósággal kapcsolatban azt a szót használni, hogy barátság, akkor Horthy személyes baráti körébe tartozott, vendégségbe járt Horthyékhoz, és Horthy is tett látogatást feleségével Herczegéknél. Ezt azért hozom szóban, mert az *Északi fény* a vörös hatalom bukását követő fehérterrort, Horthy hatalomra lépésének első hónapjait egyáltalán nem az igazságtevés idejeként mutatja be. Herczegtől nem állt távol egyfajta kritikai rezignáció. Tanú erre az önéletrajzi trilógiáját befejező *Hűvösvölgy,* és tulajdonképpen erre tanú *Az élet kapuja* is.

*

Ahol *Az élet kapuja* Dózsa nevével véget ér, ott kezdődik a magyar történelmi regényirodalom egyik legnagyobb műve, a *Magyarország 1514-ben*. Ahogy Herczeg kisregénye a zsibongó római utcával és Bakócz pompázatos bevonulásával kezdődik, úgy kezdődik Eötvös regénye Buda zsibongó népével és Dózsa György megjelenésével. Nem lenne igazságos Herczeg kisregényét egybevetni Eötvös József hatalmas történelmi tablójával, de érdemes idézni belőle azt a néhány sort, ahogy ő látta a nála Bakács néven szereplő Bakócz Tamást. (Bakócz – Bakács nyelvileg párnév)

„Külseje inkább tiszteletet, vagy helyesebben mondva, tartózkodást, mint bizodalmat gerjesztett. Magas termete, melyet az idő még nem bírt meghajtani, ritka ősz fürtöktől körüllengett nagy homloka, szabályos, de kemény vonásai, melyeknek komolyságát a sötét szakáll és erős szemöld még inkább nevelé, külsejének bizonyos méltóságot adtak, de a sötét szem szúró tekintetében s azon különös mosolyban, mely néha ajkait környékezé, volt valami, mi a hozzá bizodalommal közelíteni akarót visszaijeszté. – Bakács úgy néz ki, mintha kőből faragták volna – mondá

egykor a nádor, fiához, a váradi püspökhöz. – Igen – válaszolt az elmés ifjú –, s mintha e kő alatt vipera lappangna. – S ez volt az érzemény, melyet a bíbornok látása sokakban gerjesztett. Kedves benyomást külseje kevésre tett, de érdektelenül nem hagyott senkit, s ki őt egyszer látta, nem szokta elfelejteni vonásait."

Nincs megemlíthető adatunk arra, hogy Herczeg olvasta volna Eötvös József regényét, de az könnyű kézzel írott kisregényéből is kiderül, hogy meglehetősen megismerkedett a 14–15. század magyar és európai történelmével. Leonardo és Michelangelo korát illetően nem is kellett sokat kutakodnia, kéznél voltak az akkor Európa szerte népszerű Mereskovszkij életrajzi regényei. Bakócz Tamás hosszú évtizedeit pedig készen kapta Fraknói Vilmostól, aki 1889-ben megírta róla a máig legrészletesebb történeti portrémonográfiát. Ráadásul Fraknói ahhoz a régi történeti iskolához tartozott, akik adtak arra, hogy évekig tartó, minuciózus levéltári munkával kikutatott anyagukat jegyzetek százaival, de szinte regényként olvasható formába öntsék. Bakócz Tamás életét születésétől halála napjáig beszéli el, és ebből a rendkívül gazdag tartalmú életből emelt ki Herczeg egyetlen epizódot, és azt is egyetlen mondatban összefoglalható mondanivalóra hegyezte ki. Fraknói az értelmezési mezők sokaságát nyitja meg olvasója előtt, nála Bakócz nagyformátumú politikai személyiség lesz, aki lelkében szent célokat, nemzetmentő terveket őriz, de mértéktelen becsvággyal, önérdekkel, vagyonszerzési szenvedéllyel tör előre. A cél az eszköz bocsánata. Apja még jobbágyi sorban élő kerékgyártó mester volt, ő már kora legjobb iskoláit járja, gyorsan emelkedik a ranglétrán, győri püspök, esztergomi érsek lesz, hatalmas egyházi javadalmak ura, Mátyás személyes tanácsadójaként tartja maga mellett, felesküszik, hogy Corvin Mátyást fogja trónra segíteni, de Mátyás alig hunyja le a szemét, átpártol a Jagello-táborba, folytatja az intrikákat, a személyes és családi gazdagodást, s hetvenéves, amikor célba veszi a pápai trónt. Kudarcot vall, de 1521-ben bekövetkezett haláláig, halála napjáig cselekvő résztvevője nemcsak Magyarország, hanem fél Európa hatalmi küzdelmeinek. Köszvényes öregember, mankóval jár, betegen, ágyban fekve fogadja a követeket, de cselszövéseket irányít, fejedelmi és királyi érdekházasságokat hoz tető alá, szavait megfontolják az akkor nagyhatalmi szerepet betöltő Velencében, támaszkodnak rá a lengyel királyok, kapcsolatban van vele Miksa császár. Fraknói Vilmos néha nehézkes fogalmazású könyvéből a pápaválasztási kaland, vagy mondhatnánk kalandorság mellett még számos epizódot emelhetnének ki a regényírók. Az a jelenet pedig, ahogy a díszes római bevonulást leírja, az még íróilag is vetekedik Herczeg kisregényének lapjaival. (És nyilván mintájául is szolgált.)

Fraknói a pápai levéltár áttanulmányozásával és más dokumentumok segítségével történészi pontossággal sorolja fel, amit Bakócz több mint egy éves római tartózkodásáról, tárgyalásairól, a pápaválasztásra tett előkészületeiről tudni lehet, de nem tér ki a reneszánsz Róma bemutatására, nála nem szerepelnek a nagy művészek és tudós gondolkodók. Ez Herczeg leleménye, és ezeket a kitalált és elképzelt jeleneteket sikerült legjobban megírnia. A szerelmi szál feledhetően vérszegény, a nemzeti mondanivalót – ami korabeli sikerének és mai újrafelfedezésének titka – tételes és didaktikus, szájbarágós mondatok adják elő, gyenge tankönyvekben szoktak így fogalmazni. De Bramante Rómája, a Sixtus-kápolna állványzatának tetején dühöngő Michelangelo, a természeti szépről vitázó Leonardo megelevenedik előttünk. Hogy mai kifejezéssel éljek: Európa-szkepszis? Bennem inkább nosztalgiát keltett. A művészet nagy csele az elvont gondolkodás kijátszására, hogy a képzeletre tett hatás mindig maradandóbb élményt nyújt a konstatív mondatoknál. Nem kétséges, hogy Herczeg a világháborús vereség és az országvesztés kellős közepén az egyedül maradtunk és egyedül vagyunk gondolatához keresett példázatot. Nem ördögtől való gondolat ez, lehetne belőle összefogást teremtő erőt is meríteni. Cáfolni is lehet. A történelmi példázatnál maradva, Mohácsnál a magyar király aztán igazán egyedül volt, még Szapolyai János erdélyi hadai sem csatlakoztak hozzá. És 1686-ban Budát mégis-csak egy európai hadsereg szabadította fel, magyar katonák kis szerepet vívtak benne. Lehet a címet is értelmezni: az Élet kapuja, még a regény szerint is nyugat felé van Magyarországtól.

*

Ezek után pedig nézzük meg – ha nem is teljes terjedelemben, de nem is rövid összefoglalásképp – miként vélekedtek a tudós kortársak, neves műbírálók, kritikusok, recenzensek Herczeg művéről megjelenésének hónapjaitól a mai napig.

A kisregény az Új Idők-beli folytatásos közlés után nem sokkal könyv alakban is megjelent, az első ismertetést 1919-ben Voinovich Géza írta róla a Budapesti Szemlében. Voinovich megfontolt szavú, megbízható pozitivista volt, 1877-ben született, mint Ady, könyvet írt Eötvösről, Madáchról, Arany Jánosról, megírta az angol irodalom történetét, és írt számos színművet és novellát. A Budapesti Szemle a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából jelent meg, eredetileg 1840-ben Heckenast Gusztáv alapította, 1873-ban megújult, akkor vette kézbe Gyulai Pál, s az ő halála után lett Voinovich a szerkesztője 1944-ig. Recenziójában *Herczeg Ferenc újabb munkái* címmel 1916 óta megjelent négy újabb könyvéről írt össze-

foglalóan, Két regény, *A hét sváb* és az *Aranyhegedű*, *A tűz a pusztában című novelláskötet* és *Az élet kapuja*, mint elbeszélés tartozott szemléjének körébe. Arról írt, hogy a pályakezdő művek zajos sikere után úgy látszik, mintha érettebb, komolyabb szakaszba érne Herczeg prózája, „Általában kikomolyodik a vidám gentry és katonatiszti életből, figyelmét az élet tágabb körei kötik le (…). Előadása, jellemrajza, tárgyköre egyre gazdagabb és változatosabb; utóbbi munkái eddigi pályáján a magaslatot jelentik." Ezután részletesen elmeséli a két regény tartalmát, s elmeséli *Az élet kapuja* cselekményét is. Egy történet mégoly száraz összefoglalása kiemelésekkel jár, a kiemelés hangsúlyozási pozíciót jelöl, a hangsúlyvetés pedig a kritikai vélemény diszkrét kifejezése. Tudóskodó körökben általában lenézik az ilyenfajta elmesélő kritikát, pedig a narráció narrációja az értelmezéshez tartozik, az értelmezés legegyszerűbb módja, az értelmezés pedig – kimondva, kimondatlan – mindig értékeléssel jár együtt. Voinovich fogalmazza meg elsőnek, hogy Herczeg elbeszélése lényegében véve jelen korukról szól, tágabb értelemben pedig a nemzeti sors példája. „Nem a múlt elégiája ez, hanem eposz, vagy még inkább tragédia, örök, hiábavaló küzdelmeink örök tragédiája. Megint ránk omlott a Kelet; újra ott állunk az élet kapujánál, és az most is zárva marad előttünk. Messze idegen földről a diadal újjongása hallik; itt élet-halál harcz, pusztulás, kétséges jövő."

Voinovich még baljós értelemben használta a „Kelet" szót, Beöthy Zsolt szótárában a „barbár" magatudó, szép erkölcsi vállalást jelent. Még fölényt is. Beöthy nemcsak Adyval és a Nyugattal állt perbenharagban, hanem elutasította a „*Vigyázó szemetek Párizsra vessétek*!" egész szemléletmódját. Pedig hibátlanul tájékozott, művelt ember volt, érdemes elolvasni róla Schöpflin Aladár tanulmány-számba menő nekrológját a Nyugat 1922-es évfolyamában. Herczeg Ferenc műveiben a minduntalan ismételt nemzet-koncepciójának támogató kortársát találta meg. 1913-ban előadást tartott a Petőfi Társaság közgyűlésén a legújabb irodalomról, s Herczeget már akkor a legnagyobb kortárs regényírónak nevezte. *Az élet kapujá*ról az Új Idők 1920. február 10-én megjelent számában értekezett nagyraértékelő szavakkal. „Az a gondolat, melyet történeti anyagába és hősébe Herczeg belevitt, költészetében újra és újra, szinte jellemzőleg visszatér. A barbár eszményisége és eszményítése ez a gondolat; hűsége, egyenessége, becsületessége áldozatkészsége, nemzeti érzése, hősisége által. A történeti élet különböző koraiban és viszonyai közt, más-más környezetben és életformákban a magyar barbárnak ez az idealizmusa más-más sugártörésben mutatkozik; de a költő szívének állandó melegével kezeli, kíséri és ünnepli.(…) Bakócz Tamás (…) kinek idealizmusa, nemzete életkapuja kulcsainak keresése elemi, barbár fajszeretetében

gyökerezik s kiengeszteli életének kemény és durva önzését. Íme az új regény Herczeg művészetének három vonását világítja meg: nemzeti érzésének erejét, tanulmányának gazdagságát, lelkiismeretének komolyságát. Alkotó erejét ajándékba kapta: de ezekkel maga fejlesztette. Például áll velök egész mai irodalmunk előtt s nemzeti életünk kapujának legalább egyik kulcsát ma mindenesetre ő tartja kezében." (Félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznem, a „barbár" jelzőt Ady is használta magára, olyasmit jelentett nála és Beőthynél is, mint Voinovitsnál a „Kelet". KZ)

Voinovich és Beöthy a tisztelgő elismerés hangján írtak Herczeg regényéről, Kádár Lehel volt az első, aki fenntartásokat is megfogalmazott, nem is Herczeg írásmódjával kapcsolatban, hanem az egész történet alapjául szolgáló Bakócz Tamás személyét illetően. Írása 1920 májusában az akkor újraindított Új Magyar Szemle első számában jelent meg. Kádár jó tollú újságíróként a Pesti Hírlapnál kezdte működését, a forradalmak után a szélsőjobboldalhoz csatlakozott, és buzgó fajvédő lett belőle. De mielőtt elolvassuk, mit írt *Az élet kapujá*ról, érdemes belekukkantanunk Andrássy Gyulának a lap élén álló beköszöntő írásába. „Faji mivoltunk ősi sajátosságait ápolva, nyitott szemmel fogadjuk be a Nyugat eszméit. Szívesen tanulunk, de tanulásunknak ránk vonatkozó eredménye csak egy, az asszimiláció retortáján átszűrődött folyamat lehet, amelyben féltékenyen őrizzük eredeti mivoltunk jellegzetes vonásait. A túlfinomultság elkorcsosító hatását valamint az örökké előretörtetés szélmalomharcát nem ismerjük el haladásnak; küzdeni fogunk a destruktív irányzat ellen s ennek fajgyöngítő hatását nem tekintjük civilizációnak, mert a mi számunkra a civilizációnak igaz útja a regenerálás folyamata." A regenerálás – tehetjük ma hozzá – nem forradalmi és nem ellenforradalmi művelet, a regenerálásban helye van a megfontolásnak, és ennek nem lehet történelmi hőse Bakócz Tamás, aki, mindent egy lapra feltéve a cél szentesíti az eszközt kíméletlen elve szerint járt el. Érdekes és figyelemre érdemes tény, hogy ezt a szempontot nem a gondos pozitivista és józan konzervatív irodalmárok vetették fel Herczeg elbeszélésével és Bakócz Tamás alakjával szemben, hanem egy jobboldali radikális újságíró fogalmazta meg.

„Az *Élet kapuja* akkor íródott, amikor a magyarság előtt a halál kapuját nyitogatták, vagyis 1918 őszén, a Károlyi-forradalom után. Az író egy hatalmas témát pazarolt el, egy nagylélegzetű regényt, amely a *Pogányok* erejével szólt volna, azonban sietett vele, ki akarta hozni, hogy a történelmi matériába oltott aktualitások a magyar közönséghez hamar eljussanak. Emlékszem, azidőben irodalmi szenzáció volt: az a réteg, melyet legjobban megrázott a forradalom, valóságos lelki szomjúsággal merült a folytatásokba. Nem kellett éles szem ahhoz, hogy az analóg vonatkozásokat,

hogy az aktuális vonásokat meglássák, annyira hangsúlyozódtak, annyira kiütköztek soraiból. (…)

Herczeg Ferenc esztergomi érseke olyan anyagból való, mint Tisza István. Azokkal a vonásokkal elevenedik elénk, ugyanaz a szívósság, keménység, meggyőződéshez való ragaszkodás, a kitűzött cél felé való határozott haladás jellemzi. Éppúgy fatalista, mint emez és éppúgy nem riad vissza a meg nem engedett eszközöktől sem a cél érdekében, mint modern alteregója. Megvesztegeti a szent kollégium tagjait, szórja a pénzt, a szegény ország utolsó verítékét. De nem sajnálja, mert ki akarja nyitni az élet kapuját. Az immorális eszköz azonban, hiába szent a cél, magában rejti a bukást. Bármennyire igyekszik is az író szervesen hozzákapcsolni a naív unokaöccs szerepét az eredményhez: tisztán és világosan érzik, hogy a vesztegetés, a lélekvásár buktatja meg a nagyurat."

Ez a történelem-erkölcsi nézőpont, mely ma is megállja a helyét, hosszú ideig nem szerepelt újra Herczeg elbeszélésének fogadtatástörténetében. Még Horváth János is visszatért egy évvel később, 1921-ben a gáncstalan elismerés szavaihoz a Péczely-díj évi kiosztásának alkalmában készített un. jelentésében. A díjat Péczely József, a 18. századi költő, Péczeli József fia alapította 1841-ben, s általában történeti műveket, történeti regényeket jutalmaztak vele. Herczeg már háromszor megkapta ezt a díjat, negyedszerre már nem akarták megjutalmazni vele, de a Császár Elemérből, Tolnai Vilmosból és Horváth Jánosból álló bíráló bizottság, miközben Ferenczi Sárit tüntette ki, úgy ítélte, hogy beszámolójukban mégsem hagyhatják szó nélkül a megjelenését. Két regényre hívták fel – a díjtól függetlenül – a figyelmet az előző két év terméséből. Az egyik Szabó Dezső regénye volt, *Az elsodort falu*, a másik *Az élet kapuja*. Bizottsági jelentésüket, amely aztán az Akadémiai Értesítőben jelent meg, Horváth János olvasta fel az Akadémián. Szabó Dezső regénye a díjnál nem is jöhetett szóba, hiszen nem történelmi regény volt, de a jelentőségét kiemelkedőnek és ezért megemlítendőnek tartotta a bizottság. Ennek ellenére nem fukarkodtak a hibák sorolásával sem, Herczeg elbeszélését viszont nem illették bíráló szavakkal, csak összefoglalták a tartalmát, és megpróbálták levonni a tanulságait. „Bakócz tervét a puszta magyar önzés sugallta, s Róma művészeti nagysága adta volna meg az árát", Bakócz kudarcával megépült ugyan a San Pietro kupolája, de hány magyar ember koponyáját törték be a török csákányok? A „barbárságnak" ez az elháríthatatlan végzete, de kérdés, „annyi életveszteség egyensúlyban van-e a civilizáció más oldalon való nyereségével?"

Herczeg Ferenc közben ontotta műveit, nem hagyott évadot színpadi bemutató nélkül, *A fogyó Hold* címmel regényt írt a végvári harcok

idejéről, s írta tovább novelláinak sorát. 1925-ben fordult a literátus közönség figyelme ismét *Az élet kapuja* felé, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Nobel-díjra jelölte. Erről van korunkbeli szakirodalom, Onagy Zoltán írt róla az Irodalmi Jelen 2011. februári számában. Én itt Horváth János eredeti és hivatalos bejelentéséből idézek, amelyet az Itk 1925-ös évfolyama közölt.

„A Nobel-alapítvány szabályzatai szerint az egyetemek irodalomtörténet- és esztétika-tanárainak, valamint az akadémiák nyelv- és szép-tudományi osztálybeli tagjainak joguk van jelöltet állítani az évenként kiadásra kerülő irodalmi Nobel-díjra. Négyesy László, Császár Elemér, Horvát János, Papp Ferenc és Tolnai Vilmos a f. év elején jelölési jogukkal élni kívánván Herczeg Ferencnek Az élet kapuja c. nagyobb történeti elbeszélését ajánlották jutalomra, tekintettel az írónak korábbi kiváló alkotásaira is. Javaslatukat a M. Tud. Akadémia magáévá tette, lefordításáról gondoskodott, s a megkívánt mellékletekkel fölszerelve idejében eljuttatta Stockholmba, a Nobel-díj kiadásáról dönteni hivatott bizottsághoz.

Itt közöljük a javaslatunknak azt a részét, mely Herczeg Ferenc írói pályáját ismerteti, és Az élet kapuját méltatja.

(…)

Róma, a renaisancenak : Michelangelónak és Raffaelnek a Rómája győzött a pápaválasztáson – Bakócz Tamással együtt pedig egy nemzet bukott el. San Pietro kupolája meglesz, de mennyi nemes, szép „barbár" magyar koponyát fognak ezért betörni a török csákányok.

A »barbárságnak« ez elháríthatatlan végzete: oly sok élet, veszteség: egyensúlyban van-e a civilizáció más oldalon való nyereségével? E kérdés nincs megszövegezve az elbeszélésben, de halkan és szomorúan kihangzik belőle. Úgy véljük, kihallja azt a nem- magyar olvasó is, és elgondolkozik rajta. E barbár-történet íme, az idealizmus egyik legsarkalatosabb problémáját állítja fel s teszi kérdésbe a nemesebb gondolkodás számára. Vajon Lionardonak van-e igaza, aki szerint a koldus koponyája is drágább a legszebb kupolánál? Vagy Cardulo prelátusnak van igaza, s valóban nem lehet a világot részvéttel kormányozni?"

1925-ben Bernard Shaw-nak ítélték oda az irodalmi Nobel-díjat, s vele szemben alul maradni nem volt szégyellni való dolog. Herczeg Ferencet nem is rázta meg, hogy nem sikerült elnyernie a legrangosabb elismerést, idehaza megkapott mindent, pályakezdésétől kezdve egy széles olvasóközönség rajongói tábora vette körül. Írófejedelemnek nevezték – Babits, Kosztolányi, Krúdy, Móricz, Nagy Lajos, Kassák, Tersánszky, hogy ne mondjam, Molnár Ferenc korában. 1925 negyvenéves írói jubileumának éve is volt, Wolfner József 40 kötet díszkiadásában adta közre műveit, a

Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktorrá avatta, ő pedig avval vett elégtételt az elmaradt Nobel- díjon, hogy megvásárolta első automobilját. Ezután *Az élet kapujá*ról hosszú ideig nem esett több szó, újabb és újabb könyveiről, színműveiről, bemutatóiról, előadásairól bőségesen beszámoltak a kritikusok, de a felterjesztett elbeszélést nem vették elő.

Legfeljebb összefoglaló irodalomtörténetek említették a címét, és írtak róla néhány sort. Így Várkonyi Nándor. 1929-ben jelent meg *A modern magyar irodalom* című úttörő jelentőségű könyve, melyben több oldalas portrét szánt Herczeg alakjának, szimbolikus értelmet tulajdonított a Bakócz-elbeszélésnek, mintha a magyar nép élni akarását, nagyra hivatottságát és tragikus sorsát fejezné ki. Ezért kár, tette hozzá, hogy a háttérben egy banális szerelmi történet játszódik. Legközelebb 1934-ben Szerb Antal tett említést a kisregényről *Magyar irodalomtörténet* című könyvében. (Az én könyvtáramban ennek egy 1943-ban megjelent újrakiadása van meg, ennek az 521 oldalas szövegben másfél oldal jutott Herczeg Ferenc ismertetésére, valamivel több, mint Gárdonyira.) „Írásai közül legérdekesebbek történelmi tárgyú regényei és színdarabjai: *Ocskay Brigadéros*, mely a korszak kuruc lelkesedésében született, *Bizánc*, a nagystílusú klasszicizáló tragédia, *Pogányok*, *Árva László*, *A Hét sváb,* szűkebb hazájának történetéből és a nemesen koncentrált történelmi miniatűr, *Az élet kapuja*. A történelmi műben nem tűnik szembe lélekábrázolásának felületessége, az emberi problémáért kárpótol a mindenki számára megközelíthető történelmi probléma kelet és nyugat mesterien kidolgozott ellentéte, stb."

Ugyancsak 1934-ben jelent meg a fajbiológial elveket valló Farkas Gyulának A *magyar irodalom története* c. munkája, amelyben röviden így összegezte véleményét Herczegről: „leginkább Kelet és Nyugat harca izgatja, mely mintha személyes problémája volna". Két példát sorolt erre, *Pogányok*at és *Az élet kapuj*át. Schöpflin Aladár *A modern magyar irodalom a XX. században* című, a Nyugat kiadásában 1937-ben megjelent könyvében több helyen is érdemlegesen írt Herczeg egyik-másik művéről, de *Az élet kapuj*át csak egy címfelsorolásban említette meg. Nem úgy Féja Géza, aki egész portréfejezetet szánt Herczeg bemutatására (*Nagy vállalkozások kora*, 1943) Azt írta róla, hogy nem teremtő író, hanem „szabóművész", aki kitűnő divat-szimat alapján a nagyszerű romantikus örökségből divatos, korszerű polgári öltönyt szab. „Rajongói bámulattal emlegetik *Az élet kapuja* című regényét, melyben Bakócz Tamásnak a pápai trónért folytatott küzdelmét írja meg, s ezt a rendkívüli magyar vállalkozást is szirupos szerelemi kalandba, Bakócz unokaöccsének és egy római kurtizánnak pásztoróráiba fojtja."

*

A magyar történelmi tudat, az "öntörténelem" a romantika óta skizofrén kettős szálon halad, amit Kisfaludy Károly pár esztendő híján kétszáz évvel ezelőtt a „nemzeti nagylét" és a „nagy temető" kettős metaforájával fejezett ki. A két szál soha nem haladt szimmetrikusan egymás mellett, hol az egyik, hol a másik erősödött meg. A XX. századhoz érkezve a történelmi szerencsétlenség-tudatból valóságos drótkötél lett, a cérnaszálnyi másik mellett, s egy országot próbáltak kihúzni vele lápos, vizes posványokból. Nem tehetünk róla, egyedül vagyunk, magunkra hagynak, bennünket üldöz a sors. Herczeg egy valóságos országomlás kellős közepén írta kisregényét, s a szeme előtt feltorlódott események értelméből, jelentéséből, figyelmeztetéséből nem látott többet, mint, amit Kisfaludy a (remélem) mindenki által ismert két sorban megfogalmazott. Felkészült, remek kritikusai sem láttak többet és messzebbre, az egy Kádár Lehel kivételével, történelmi álproblémákért lapogatták Herczeg vállát. Még egy katasztrófának kellett elkövetkezni, hogy legalább az világos legyen, mi hiányzik Herczeg egyébként gördülékenyen megírt elbeszéléséből.

1947-ben jelent meg Rónay György *A regény és az élet* című tanulmánykötete, mely harminckét író ötvenhárom regényét ismertette és elemezte, Eötvös *Karthauzi*jától Kassák *Egy ember életé*ig. Köztük volt Herczeg két műve is, a *Simon Zsuzsa* és *Az élet kapuja* is. Rónay György a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozott, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Takáts Gyula, Kálnoky László társa volt. Esszéiben, tanulmányaiban annak a katolikus humanizmusnak a szellemét folytatta, amit Babits képviselt a Nyugat hasábjain. Örököse volt ennek. Kötete hasonló történelmi pillanatban jelent meg, mint Herczeg kisregénye. Vesztes háború és országomlás után, bizonytalan, ha nem éppen fenyegető jövő előtt. De ő a megelőző évek tragikus tanulságai alapján nem az önsajnálat, hanem a szembenézés-erkölcs igényével ítélte meg Herczeg művét. „Az életkapuja ahogy itt a jellemből fakadó belső tragikumot a 'balsors' külső machinációja helyettesíti: » egy ismeretlen hatalom irgalmatlan következetességgel készíti elő Magyarország romlását – mondja az érsek – mi mindnyájan akarva nem akarva is eszközök vagyunk az ő kezében«, így végtére is teljesen közömbös, hogyan állunk szembe, milyen viszonyban vagyunk az erkölcsi világrenddel; tragédiánk formalisztikus, s az erkölcsöt itt éppúgy helyettesíti a végzet, mint ahogy a Simon Zsuzsában a pusztán formai becsület.

Hogy Magyarország romlását, »iragalmatlan következetességgel« mennyire nem egy »ismeretlen hatalom« készítette elő; hogy romlásunkért mennyire mi magunk voltunk felelősek: Eötvös mélyrehatóan mutatta meg a Magyarország 1514-ben lapjain. De hogy sorsunkért a felelősséget magunkra hárítjuk és vesszük-e, vagy magunkat feloldva és hőssé idea-

lizálva, a sorsra toljuk-e: nemcsak a művészi igazságnak, hanem a társadalom vitalitásának is kérdése és fokmérője."

1948 után az írófejedelemből a letűnt úri osztály szórakoztatását kiszolgáló író lett, művei eltűntek a könyvesboltokból, nevét is alig írták le, Halálakor Rónai Mihály András a kor szelleméhez híven emlékezett meg róla az Irodalmi Újságban, de Barta János politikai elmarasztalástól mentes tanulmányt írt róla az Alföld 1955-ös évfolyamában, s a kisregényt, ha nem emelte is ki, megemlítette egy címfelsorolásban. Az ő írásán kívül tárgyilagosságra törekvő értékelés csak az irodalompolitika lázgörbéjének leszálló ágában kezdett megszólalni. Az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv, becenevén a Spenót hatodik kötetében Béládi Miklós írt róla egy közel három oldalas összefoglaló ismertetést, de ő is csak a címét írta le *Az élet kapu*jának minden megjegyzés és értékelő hangsúly nélkül.

Herczeg újrafelfedezése az 1980-as években kezdődött el. 1985-ben a Szépirodalmi Kiadó megjelentette életrajzi trilógiájának első két kötetét *Herczeg Ferenc emlékezései* címmel, majd 1993-ban a harmadik kötetet, a *Hűvösvölgy*et is közreadta: mindkét könyvhöz Német G. Béla írt tanulmányértékű előszót. A másodikban kiemelte Herczeg művei közül *Az élet kapujá*t, a kiemelést a történet hátteret alkotó reneszánsz Róma finom rajzára építette. De ugyanő az 1985-ben megjelent *Századutóról – Századelőről* című tanulmánykötetében a Herczeg Ferencről szóló fejezetnek azt a címet adta, hogy „A lektűr magyar mestere". Az újabb szakirodalomban aztán volt, aki nem is a regényeire helyezte a hangsúlyt, hanem a drámáira, Gintli Tibor *Magyar irodalom* című 2010-ben megjelent összefoglaló könyvében csak a *Bizánc* című történelmi drámával foglalkozott.

Herczeg halálának 150. évfordulóján Pécsett tudományos konferenciát rendeztek, a konferencia anyagát 2014-ben *„Fenn és lenn"* címmel kötetbe rendezve közreadták Gazdag László és P. Müller Péter szerkesztésében. Vonyó Józsefnek a kötethez írott utószavából kiderül, az volt a céljuk hogy inkább Herczeg Ferencre hívják fel a figyelmet, mint Wass Albertre és Nyírő Józsefre. A kötet sokoldalúan bemutatja Herczeg sokoldalú pályáját, publicisztikáját, szerkesztői, közírói, közszereplői tevékenységét. Regényeiről D. Mekis János írt tanulmányt, s ő kitért *Az élet kapujá*ra is. Véleményét Horváth János 1925-ös értékelésére alapította, s vitába szállt Utasi Csabával, aki az újvidéki Hídban, még 2000-ben azt írta a kisregényről, hogy „retrográd hatalmi eszméket" szolgál.

2016-ban Földesdy Gabriella *Herczeg Ferenc kalauz* címmel adott ki egy világos, könnyen kezelhető ismeretterjesztő könyvet, életrajzi tanulmányt írt hozzá, és Herczeg minden könyvéről és minden színművéről tartalmi ismertetést készített. A „komoly" irodalomtörténészek

általában lenézik ezt a műfajt, pedig jó szolgálatot tesz, és gyakran többet ér zavarosan tudóskodó értekezéseknél.

Miről tudok még beszámolni a kisregény hosszú és bőséges recepció-történetének végére érve? 2019-ben átforgattam Grendel Lajos könyvét a modern magyar irodalom történetéről, ő említést sem tesz Herczegről, idén viszont, mindjárt az év elején, január 23-án a Népszavában olvastam Paár Ádám írását avval kapcsolatban, hogy *Az élet kapuja* megjelent az új nemzeti alaptantervben. Szerinte lehet, hogy történelmi regényként szép és jó irodalmi mű, de pedagógiai, iskola-tanítási szempontból nem a legmegfelelőbb: a mai diákokat kevéssé érdekli a termékketlen siránkozás a Nyugat ötszáz évvel ezelőtti hálátlanságán. Ehelyett, ha már Herczeg, akkor a meséit és különösen a sci-fi szerű történeteit lehetne elővenni.

Már elkezdtem dolgozni ezen a fogadtatástörténeti szemlén, már a vírusjárvány önkéntes karanténjában voltam, amikor egy barátom felhívta a figyelmemet (persze, telefonon) egy interneten elérhető írásra. Nényei Pál írta, aki régóta elszánt harcosa az irodalomoktatás radikális korszerűsítésének. Ő aztán nem kegyelmez Herczeg művének, ironikus-komolyan ízekre szedi, csontját töri, úgy, hogy porcikája sem marad ép. „ »Ez a regény valóban egy nemzeti sorskérdésről beszél.« Elfogadom. Vagy inkább: nemzeti sorskérdésről beszélNE, ha meg lenne írva. Történelemszemlélete épp annyira egysíkú, mint szereplői jelleme. Az 1513-as pápaválasztás tétje ebben a regényben ennyi: fölépül-e a Szent Péter-bazilika, vagy megmentik helyette Magyarországot. Történelmi sejtéseim szerint az a pápaválasztás is sokkal izgalmasabb és árnyaltabb esemény volt. De az, amit ebből az eseményből kihoz a regény, ahogy kijátssza egymás ellen a Szent Péter-bazilika építését és a török elleni háborúkat, és azt sugallja, hogy a templomépítés fölösleges pompázás, a török elleni háború viszont igazán fontos ügy, félelmetesen felületes és nem is két-, inkább egydimenziós történelemszemléletnek a jele. (…) Ez az önsajnáltatós, nemzeti mélabú – ha már kötelező olvasmány lesz ez a mű, ki kell mondanom – különösen kártékony, mert így ebben a formában nem több és nem is kevesebb mint: giccs.” (https//www.valaszonline.hu/2020/03/27/herczeg-ferenc-elemzes-essze-nenyei-pal-nat/)

*

Itt tartunk most. A fentiekben Herczeg Ferenc kisregényének csaknem teljes irodalomtörténeti, kritikai fogadtatástörténetét betűhíven végig szemléztem. Csak néhány érdektelen írást hagytam ki, egyhez

pedig nem jutottam hozzá. Ez Schöpflin Aladár recenziója volt a Szózat 1920. február 2-i számából. (A Szózat, mint első szerkesztője, Ulain Ferenc írta „nemzeti, keresztény, agrár, pártonkívüli" napilap volt). Továbbá, nem szerepel ebben a szemlében a Nyugat. T.i. erről a művéről nem írtak. Rengetegről igen, és nagyon kevés elismeréssel.

Summázat? Herczeg korának kétségtelenül egyik legnépszerűbb írója volt. Én hangsúlyoznám: író volt. Kötelező olvasmány? Az azért nem, de kötelező ismeret. Tudni kell róla. Nem lehet „kidilítezni" a magyar irodalom történetéből.

Megjelent: Lyukasóra, 2020/3–4